

**ПОВСЯКДЕННЯ, ПАМ'ЯТЬ І ПРАКТИКИ
ПРИСТОСУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ:
ДОСЛІДНИЦЬКІ Й ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ
В РАДЯНСЬКИХ СТУДІЯХ
(огляд Міжнародного наукового семінару
«Радянське “я” і радянське “ми”:
історіографія, джерела, дослідницькі підходи»)¹**

Напрацювання тоталітарної школи советології надовго визначили широкий дискурсивний простір та уявлення про радянське, ревізія якого почалася кількома десятиліттями пізніше і полягала в ознайомленні істориків із радянською людиною, її побутом, стратегіями життя-виживання та збереження своєї індивідуальності. Пошук нових шляхів, методів та етичних оптик дослідження радянського все ще триває і збирає під одним дахом багатьох спеціалістів і спеціалісток із радянської історії, як це відбулося в рамках міжнародного наукового семінару «Радянське “я” і радянське “ми”: історіографія, джерела, дослідницькі підходи», що відбувся у стінах Національного університету «Киево-Могилянська академія» 12 лютого 2019 р. Семінар було організовано кафедрою історії за особливою участю завідувачки кафедри Наталі Шліхти та викладачки Оксани Клименко. Ще на самому початку було озвучено перспективу продовжити такі заходи, що підтримали усі присутні.

Свої доповіді представляли дослідники й дослідниці з кількох університетів України та Сполучених Штатів: Роман Любавський та Ольга Корнієнко (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна), Катерина Єремєєва (Український державний університет залізничного транспорту, Харків), Ольга Коляструк (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського), Тетяна Бородіна (НаУКМА) та Андрій Ткаченко (Університет Каліфорнії у Санта-Круз, США). Серед інших були й випускник кафедри та голова аналітичного центру CEDOS Єгор Стадний, співробітниця Музею історії Києва Оксана Хом'як, співробітниця Інституту історії НАН Олена Стяжкіна та незалежна дослідниця Катерина Будз.

Захід відбувався у камерній атмосфері Центру польських та європейських студій ім. Єжи Гедройця,

але чисельність слухачів та слухачок, здавалося, випробовувала центр на вмiсткість. На самому початку було поставлене загальне питання до радянських студій в Україні: на дослідження яких проблематик вони мають спрямовуватися; якими можуть бути методологічна та тематична оптики; які лакуни мають радянські студії в історіографії та які дослідницькі питання історики ставлять до радянського минулого, про яке пишуть і яке певною мірою «пише» наше сьогодні.

Серед представлених доповідей були такі, що пропонували вивчати радянську історію з прив'язкою до сучасності, як певний пережитий досвід, що визначає нас сьогодні. З погляду Олени Стяжкіної, причаровування радянським побутом у дослідженнях унормовує у нашому уявленні те, що проходило прозорою ниткою через нього, – злочини режиму та штучно набута звичка мовчати. Її наслідками є наша травмована пам'ять та саморепрезентаційна афазія (втрата здатності говорити), що визначає сьогоднішній український національний наратив. Андрій Ткаченко ж пропонує досліджувати постсоціалістичний досвід крізь призму постколоніалізму, що робить на прикладі «марксистської колонізації» Центральної Азії. Ідея Андрія Ткаченка полягала у тому, що схожі маркери субальтерності наявні як у колишніх колоніях великих імперій, так і у колишніх радянських республік; відповідно, застосовуючи методологічну призму постколоніалізму, можна простежити природу взаємодії та конфліктів на пострадянському просторі.

Інші ж доповідачі й доповідачки зосереджувалися на історичній цінності вивчення радянського побуту, зокрема професорка Вінницького педагогічного університету Ольга Коляструк поділилася досвідом проведення наукових заходів, присвячених вивченню радянського повсякдення, що проходили упродовж 2015–2018 рр. Заходи

¹ Вперше текст огляду семінару було опубліковано 27 лютого 2019 р. на сайті www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2603-povsyakdennya-pam-yat-i-praktiki-pristosuvannya-radyanskoji-lyudini-doslidnitski-j-etichni-vikliki-v-radyanskikh-studiyakh.

були орієнтовані на дослідження пам'яті (зокрема дитячої), культури та структури суспільства крізь призму повсякдення та супутніх дослідницьких методологій, а серед учасників та учасниць превалювало студентство й молодь науковці. Була також озвучена тема наступного заходу: «Образ радянського: конструкція, міфологія, візуальні рамки». Дослідник Харківського університету Роман Любавський пропонував історію повсякдення як інструмент повернення робітничої історії у сферу зацікавлення дослідників, які після 1991 р. наклали на останню маркер «канонічної» радянської історії, що разом із вивченням історії партії та «великих перемог» має залишитися в минулому. Натомість сьогодні постать робітника має повертатися до наукового обігу, наприклад, у міських студіях (робітник-містянин), бізнес-історії та історії повсякдення.

У наступних двох секціях «Дослідження ідентичностей методом усної історії» (секція I) та «Від освіти до моди: дослідницькі контексти, питання, перспективи» (секція II) естафета перейшла з рук досвідчених істориків до рук молодих дослідниць і дослідника. Доповіді Тетяни Бородіни, Оксани Хом'як та Катерини Будз, що увійшли до першої секції, були присвячені трьом маргінальним групам радянського суспільства: євреям, ветеранам дивізії Ваффен СС «Галичина» та греко-католицьким священикам. Загалом ця секція була дуже «живою», бо усі доповідачки говорили про множинність особистого досвіду своїх респондентів – їхні власні методи афіліації і пристосування в радянській системі. Тетяна Бородіна презентувала свій аналіз відеосвідчень, зібраних в 1990-х рр. фондом Спілберга, Меморіальним музеєм Голокосту США і Єльським Університетом, в рамках якого інтерв'ювали євреїв Полтавщини, що пережили Голокост. Дослідницю цікавило, як респонденти, говорячи про себе й свій досвід, поєднують у мові «правильну» радянську і маргінальну єврейську ідентичність; в яких моментах пам'яті актуалізується кожна з них. За її спостереженнями, троє з респондентів, історії яких зацікавили дослідницю, намагалися змодельовати свою біографію за радянськими канонами жанру, і лише говорячи про болісний досвід, асоціювали себе з іншими євреями.

Катерина Будз представила у своїй доповіді стратегії виживання та пристосування греко-католицького духовенства, в умовах пошуку безпечного місця для душпастирської діяльності на «правильній» цивільній роботі. Зазвичай священики знаходили його в роботі лікарів, утім, навіть маючи постійну роботу, були під наглядом служб

безпеки, їх викликали на допити, де вони були змушені відповідати на запитання про свої релігійні погляди та діяльність. Катерина Будз називає кілька поведінкових стратегій, які давали змогу не зраджувати вірі й залишатися в безпеці водночас (наприклад, давати розмиті й неточні відповіді на запитання про віру чи глибоко «закопуватися» в цивільну роботу). Працюючи з історіями духовенства, Катерина Будз розмірковувала про те, що означало бути прихованим ворогом суспільства, перебуваючи всередині нього.

Історії ветеранів дивізії Ваффен СС «Галичина», які представляла Оксана Хом'як, демонструють ту множинність девіантного досвіду, який переживали ветерани по закінченні Другої світової війни. Які ярлики та статті були «навішені» на ветеранів дивізії опісля, залежало від громадянства, що вони мали до початку війни, та яким чином потрапляли до Радянського Союзу: як військово-полонені після битви під Бродами, чи після анексії західноукраїнських земель. Загалом їхній досвід демонструє, що означає бути «ворогом» і полоненим у радянській системі. Дискутантка секції Ірина Склякіна (дослідниця Центру міської історії, Львів) зауважила на проблемах усно-історичних досліджень у радянському контексті, зокрема те, що активні голоси належать далеко не усім, хто пережив певний досвід. До того ж, «правильна радянська людина» вишліфовувалася ще зі шкіл, таким чином відокремити в словах респондентів особисте і кальковане бачення пережитого не завжди можливо. Крім того, завдяки питанням і коментарям слухачки семінару було згадано ще одну проблему: часто те, що цікавить інтерв'юєрів, не здається респондентам важливими і цікавими подробицями їхнього життя. Ба більше, такими, на які вони самі звертали колись увагу (наприклад, їхній сексуальний досвід чи практики, пов'язані з їжею). Такі свідчення не лише складно зібрати, як дослідницький матеріал вони вимагають більшої і глибшої роботи. Отже, картинка, що її ми маємо в результаті усно-історичних досліджень, не завжди здатна претендувати на реконструкцію як самих подій, так і пережитого досвіду цілої групи.

У другій секції, присвяченій освіті, моді та сміху, були представлені доповіді Єгора Стадного, Ольги Корнієнко та Катерини Єремєєвої, а дискутанткою виступила організаторка семінару Наталя Шліхта. Єгор Стадний наголосив на тих викликах, які постають перед зацікавленими темою радянської освіти – лєвова частка уже написаних праць перецитовують та переписують одна одну, через що свіжий вітер змін не

здатен пробитися в історіографію. Тому Єгор Стадний запропонував інтегрувати у дослідження радянської освітньої системи 1920-х рр. в УРСР аналітичні методи та цифрове мапування, які здатні продемонструвати спадок, що «дістався» більшовикам після 1917 р. та що (не)було ними створено після, у сфері вищої та професійної освіти. За спостереженнями Єгора Стадного, крім розширення доступності вищих навчальних закладів за рахунок ліквідації гендерного, соціального і освітнього бар'єрів, було збудовано 42 професійні навчальні заклади, втім більшість інститутів, які діяли в 1920-х рр., було засновано ще за часів Російської імперії, УНР та Гетьманату¹. Не зважаючи на те, що опісля революції було створено новий освітній кодекс, що регулював кожен аспект навчання та викладання, на думку пана Єгора, суттєво нового в організації вищої освіти більшовики не створювали, але підлаштовували уже наявну мережу закладів під свої потреби.

Доповіді Ольги Корнієнко та Катерини Єремеєвої були присвячені тому, як завдяки повсякденним практикам виховувалася колективна ідентичність. Катерина Єремеєва представила цю проблематику на прикладі гумору, який ставав одним із інструментів творення спільного громадянського дискурсу, образів свого і чужого, а також правильної і осудної поведінки. Над чим сміятись та як сміятись, визначалося заздалегідь, а відступ від дозволеного гумору був як формою повсякденного спротиву, так і способом зняття відповідальності за крамолу й пошуку односторонності в дражливих і заборонених темах. Правильні жарти, навпаки, індоктринували людину в систему. На відміну від сміху, інструменталізація якого стала складовою нового радянського дискурсу одразу, мода на одяг входить

¹ Детальніше мапу можна проглянути за посиланням: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?fbclid=IwAR2rUBmBUP0MqQcAYdNB1PHifNDGdPEFmq866wFDFnqD617-L-rBC-6L93Q&mid=1JWa8vkX3C4m9P8vION_Mo7DF4acmxEF&ll=48.99110801727325%2C32.019678200000044&z=6.

у нього в 1960-х рр., про що розповідала Ольга Корнієнко. Вона зауважила, що ця тема не надто досліджена сьогодні, особливо на прикладі УРСР, що дивно, адже українські будинки моди були чи не найпопулярнішими в Радянському Союзі. До 1960-х про моду зась було думати, адже пошив одягу орієнтувався на забезпечення потреб першої необхідності. Як транслятори ідеологічно правильного вигляду жінки, в рідших випадках і чоловіка також, будинки моди й мода загалом з'являються у суспільному дискурсі по завершенні «холодної війни» і стають новим «фронтом» змагання із «заходом», як зауважує Ольга Корнієнко. Ба більше, мода вперше отримує прогресивну ноту і асоціюється з покращенням побуту і життя у Радянському Союзі. Дослідниця також запросила усіх охочих до співпраці з Музеєм історії моди, який сьогодні формується за її участі.

Під час підсумкової дискусії, незважаючи на пізню годину, було дуже жваве обговорення почутого протягом дня: то чи здатні студії повсякдення, дослідження ідентичностей і пам'яті врятувати монолітність історіографії? Одним із способів знайти нову модель говоріння і писання про радянське Ірина Склокіна назвала інтеграцію досліджень побуту, пам'яті тощо у ширший, світовий контекст. Говорили також про міські студії, про вивчення історії радянських сіл, які сповнені цікавим антропологічним матеріалом, що не завжди вписується у канонічні рамки та відповідає очікуванням дослідників, які вже тривалий час займаються радянською історією. Що ж до пострадянського, з обговорення якого розпочався семінар, була ще раз згадана теза Олени Стяжкіної: «Вивчення радянського – це не вивчення минулого, а дослідження місця минулого у нашому теперішньому». Попри те, що навіть не всі доповідачки й доповідачі погоджувалися між собою протягом своїх секцій, у підсумку дискусій все ж вималювався певний консенсус – треба продовжувати такі заходи, а про тему наступного уже розмірковують.

О. Oberenko

EVERYDAY LIFE, MEMORY AND ADAPTATION PRACTICES OF THE SOVIET MAN: RESEARCH AND ETHICAL CHALLENGES IN SOVIET STUDIES
(review of the International scholarly workshop “Soviet «I» and Soviet «We»: historiography, sources, research approaches”)

Матеріал надійшов 06.03.2019